

TÜRÜK
Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2016 Yıl:4, Sayı:7
Sayfa:233-244

ISSN: 2147-8872

TÜRKÇEDE $\{-y\}Xk\}$ SIFAT-FİİL EKİNİN KULLANIMI VE İŞLEVLERİ

Ceyhun Sarı*

Özet

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin sisteminde fiilimsiler ve özellikle sıfat-fiil ekleri, şekil, anlam ve dizim açısından önemli görevler üstlenmektedir. Türkçeye kıvraklık ve akıcılık kazandıran bu tür ekler, Türkçeyi diğer dillerden ayıran önemli yapılar olarak görülmektedir. Türkçede kullanılan sıfat-fiil eklerinin büyük bir kısmı Eski Türkçeden beri çeşitli lehçe ve ağızlarda yaşayarak günümüze kadar gelmiş, bir kısmı da ya kullanımdan düşmüş ya da yerini yeni oluşan sıfat-fiil eklerine bırakmıştır. Bu makalede, Eski Türkçe metinlerde karşılaşılan ancak daha sonra çeşitli anlam ve görev değişiklikleriyle kullanım alanı değişen, günümüzde ise bazı Türkiye Türkçesi ağızları ile ölçünlü dilde uzantıları görülen $\{-y\}Xk\}$ sıfat-fiil eki üzerinde durulacaktır. Türk dili alanında yapılan çeşitli çalışmalarda sözü edilen $\{-y\}Xk\}$ eki, bazen sadece sıfat-fiil eki, fiilden isim yapma eki ya da zaman eki olarak ayrı ayrı, bazen de bunlardan bir kaçına örnek verilerek incelenmiştir. Çalışmada ise sıfat-fiil - zaman eki ilişkisi ile sıfat-fiil - sıfat ve sıfat-fiil - isim ilişkisinden yola çıkılarak $\{-y\}Xk\}$ ekinin sıfat-fiil eki olarak kullanımına dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Sıfat-fiil Eki, Geçmiş Zaman Eki, Zarf-fiil Eki, İsim, $\{-y\}Xk\}$ Eki

THE USES AND FUNCTIONS OF PARTICIPLE $\{-y\}Xk\}$ IN TURKISH

Abstract

In system of Turkish which is an agglutinating language, verbals and particularly participles have important roles in terms of form, meaning and syntagm. These kind of suffixes bring in fluency to Turkish and they are seen as significant structures which separate Turkish from the other languages. A major part of participles in Turkish have lived in different dialects and survived until today but the other part is discarded or new participles took the place of them. In this article, participle $\{-y\}Xk\}$ will be

*Arş.Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Elemanı, ceyhunsari@gmail.com

examined. This participle is seen in old Turkish textes but its usage area was changed because of the meaning and role changes and today their continuations are seen in some Turkey Turkish dialects and standart language. Participle $\{-y)Xk\}$ which is studied in different researches in Turkish, is examined sometimes just as participle, deverbal nouns or tense suffix separately and sometimes it is examined through exempling. In this work, usage of $\{-y)Xk\}$ suffix as participle will be remarked based on the relation of participle-tense suffix , participle-participle and participle-noun.

Key words: Turkish, Participle, Past Tense Suffix, Gerund, Noun, Suffix $\{-y)Xk\}$

Giriş

Türkçe, yapısı ve işleyişi gereği kelime (kök-gövde) ve ek ilişkisi üzerine kurulu sistemli bir dildir. Bu sistemde, fiilimsiler ve özellikle sıfat-fiil ekleri, şekil, anlam ve dizim açısından önemli görevler üstlenmektedir. Türkçeye diğer dillere nazaran kıvraklık ve akıcılık kazandıran bu tür eklerin sayısı ve işlevi üzerine günümüze kadar çok sayıda görüş ileri sürülmüştür¹.

Tarihî açıdan bakıldığında, Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren tespit edilen ve gramer kitaplarına kaydedilen sıfat-fiil ekleri şu şekildedir²:

Ek	Orhon Türkçesi	Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Kıpçak Türkçesi	EAT	Türkiye Türkçesi
$\{-DUk\}$	$\{-DUk\}$	$\{-DUk\}$	$\{-DUk\}$	$\{-DUk\}$	$\{-DUk\}$	$\{-dUk\}$	$\{DIk\}/$ $\{-DUk\}$
$\{-mIş\}$	$\{-mIş\}$	$\{-mIş\}$	$\{-mIş\}$	$\{-mIş\}$	$\{-mIş\}$	$\{-mIş\}$	$\{-mIş\}/$ $\{-mUş\}$
$\{-yUk\}$	Ø	$\{-yUk\}$	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
$\{-Ar\}/$ $\{-Ir\}/$ $\{(y)Ir\}$	$\{-Ar\}/$ $\{-Ir\}$	$\{-Ar\}/$ $\{-Ir\}$	$\{-Ar\}/$ $\{-Ir\}$	$\{-Ar\}/$ $\{-Ur\}$	$\{-Ar\}/$ $\{-(y)Ur\}$	$\{-Ar\}/$ $\{-Ur\}$	$\{-Ar\}/$ $\{-Ir\}$
$\{-mAz\}/$ $\{-mAs\}$	$\{-mAz\}$	$\{-mAz\}$	$\{-mAz\}/$ $\{-mAs\}$	$\{-mAz\}/$ $\{-mAs\}$	$\{-mAz\}/$ $\{-mAs\}$	$\{-mAz\}$	$\{-mAz\}$
$\{-mAzllk\}$ $\{-mAsllk\}$	Ø	Ø	Ø	$\{-mAzllk\}/$ $\{-mAsllk\}$	Ø	$\{-mAzllk\}$	$\{-mAzllk\}$
$\{-GAn\}$	Ø	$\{-gAn\}$	$\{-gAn\}$	$\{-GAn\}$	$\{-GAn\}/$	$\{-An\}$	$\{-An\}$

¹ Birçok kaynakta sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri, Türkçeyi diğer dillerden ayıran önemli yapılar olarak görülmektedir. Örneğin, “Kardeşimin hediye ettiği telefonu kullanıyorum” cümlesi “Ben telefonu kullanıyorum” ile “Kardeşim telefonu hediye etti” cümlelerin birbirine $\{-dXk\}$ sıfat-fiil ekiyle bağlanmasıyla çoğu dilin aksine herhangi bir ilgi zamiri ya da bağlaca ihtiyaç duyulmadan tek bir cümle şeklinde ifade edilebilmektedir. (İng. *I am using the phone which my brother gave as a gift*)

Konuyla ilgili olarak Ferhat Karabulut, sıfat-fiilli cümleciklerin dilbilimciler ve Türk dili araştırmacıları tarafından *Türkçe tipi sıfat-fiilli yapılar* (turkic type relative clauses) şeklinde adlandırıldığı ve bu açıdan Türkçenin dünya dilleri arasında özgün bir nitelik taşıdığına değinmiştir (Karabulut 2009, 95).

² Tablo, Nesrin Bayraktar’ın *Türkçede Fiilimsiler* adlı çalışmasından alınmıştır (Bayraktar 2004, 373-374).

					{-An}		
{-(I)gmA}	{-(I)gmA}	{-(I)gmA}	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
{-(I)gII}	Ø	{-(I)gII}	{-(I)gII}	{-(I)gII}	{-(I)gII}	Ø	Ø
{-dI}	Ø	Ø	{-dI}	Ø	Ø	Ø	Ø
{-GICI}	{-gUçI}	{-gUçI}	{-gUçI}	{-GUçI}/ {-ICI}	{-GIçI}/ {-ICI}	{-IçI}/ {-UçI}	{-ICI}/ {-UçU}
{-GU}	Ø	{-gU}	{-gU}	{-GU}	{-GU}	Ø	Ø
{-sIk}	{-sIk}	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
{-DAçI}	{-DAçI}	{-DAçI}	{-DAçI}	{-dAçI}	{-dAçI}	{-dAçI}	Ø
{-AcAk}	Ø	Ø	Ø	Ø	{-AcAk}	{-ACAK}	{-AcAk}
{-AsI}	Ø	Ø	{-AsI}	{-AsU}	{-AsI}	{-AsI}	{-AsI}
{-mAlU}	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	{-mAlU}	Ø
{-CI}	{-çI}	{-çI}	{-çI}	{-CI}	{-çI}	Ø	Ø
{-GUIUk}	{-gUIUk}	{-gUIUk}	{-gUIUk}	{-GUIUk}	Ø	Ø	Ø

Tablo 1: Tarihî Türk Yazı Dillerinde Sıfat-Fiil Ekleri

Bu çalışmada, Eski Türkçe metinlerde karşılaşılan ancak daha sonra çeşitli anlam ve görev değişiklikleriyle kullanım alanı değişen, günümüzde ise bazı Türkiye Türkçesi ağızları ile ölçünlü dilde uzantıları görülen $\{-(y)Xk\}$ sıfat-fiili üzerinde durulacaktır.

Türk dili alanında yapılan çeşitli monografik çalışmalarda ve gramer kitaplarında bahsi geçen $\{-(y)Xk\}$ eki bazen sıfat-fiil eki, fiilden isim yapma eki ya da zaman eki olarak ayrı ayrı, bazen de bunlardan bir kaçından örnekler verilerek incelenmiştir:

A. von Gabain, söz edilen eki hem fiilden sıfat, hem fiilden isim yapma eki olarak hem de geçmiş zaman eki olarak değerlendirmiştir (2003, 54, 55, 58, 81).

Kemal Eraslan, “İsim-Fiiller” başlığıyla incelediği sıfat-fiillerden bahsederken $\{-(y)Xk\}$ ekinin üç farklı kullanımına dikkat çekmektedir (1980, 22, 24, 43, 129-132, 137). Ekin yapısını W. Bang’dan aktaran Eraslan, ekin $\{-(y)Xk\} < -y-$ “bağlayıcı ünsüz”, $-Xk$ “fiilden isim yapma eki”yle oluştuğunu belirtmekte ve ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerinden sonra araya getirilen /y/ yardımcı sesinin ekin yapısına dâhil olarak ünsüzle biten fiillerle de $\{-(y)Xk\}$ şeklinde kullanıldığına dikkat çekmektedir, *sıyuk < sı-y-uk; alkyuk < alk-yuk (alk-y-uk)* gibi (1980, 43).

Ahad Üstüner, ekin Eski Türkçedeki $-yuk / -yük$ sıfat-fiil ekinin devamı olduğunu ve eke Anadolu ağızlarında çok az rastlandığını belirtmektedir (2000, 141).

Nesrin Bayraktar da geçmiş zaman sıfat-fiili olarak $\{-(y)Uk\}$ ekinden söz etmekte ve sadece olumsuz şekillerine örnekler vermektedir (2004, 61-62).

Ömer Asım Aksoy, fiil şeklinin belirli geçmiş zaman ve belirsiz geçmiş zaman arasındaki bir durumu anlattığını ifade etmekte ve ekten “ik’li geçmiş zaman” şeklinde bahsetmektedir (1945, 178).

Muharrem Ergin, eki isimden isim yapma eki olarak değerlendirmektedir (2003, 188).

Tahsin Banguoğlu, eski ve çok yaygın bir geçmiş zaman sıfat-fiili olarak verdiği $-ik$ ekinin günümüzde bu işlevini yitirdiğini, genellikle edilen anlamlı (*kesik X kes-il-miş*)

fiillerden sıfat yapımında kullanıldığını ancak Anadolu ağızlarında eski sıfat-fiili işlevini andıran kullanımlara rastlandığından söz eder (*Ali gelmeyiktir = gelmemiş olmalıdır*) (2007, 248).

Ahmet Buran, ekin yapım eki, çekim eki (*-mİş* ve *-yor* fonksiyonları), sıfat-fiil ve zarf-fiil işlevlerinden söz ederek önce zaman eki sonra sıfat-fiil eki görevinde kullanıldığını ifade etmektedir (1996, 13-17).

Ekin özellikle Güneybatı Anadolu ağızlarında *-ik gelir* şekliyle şimdiki zaman işlevinde kullanılan birleşik fiil sisteminde yer alan bir zarf-fiil eki olduğundan söz eden Nurettin Demir, bu yapının *gel-* fiilinin başındaki /g/ sesinin *-ip* zarf-fiil ekinin sonundaki /p/ sesini etkilemesiyle oluştuğunu söylemektedir (*ik gelir < ip gelir*) (1996, 142).

Jale Öztürk, ekin belirsiz geçmiş zaman ve zarf-fiil işlevlerinde kullanımından söz ederek yöredeki kullanıma ilişkin örnekler yer vermektedir (2006, 531-532).

Bu konuda kapsamlı bir çalışma yapan Gülseren Tor, sözü edilen ekin daha çok belirsiz geçmiş zaman eki görevinde kullanılmakla birlikte ortaç göreviyle de kullanımına örnekler vermektedir (2009, 107-165).

I. Sıfat-Fiil - Zaman Eki İlişkisi

Türkçede hemen bütün sıfat-fiil eklerinin önce sıfat-fiil olarak kullanıldığını sonra zaman eki görevine geçtiğini söylemek mümkündür³. Sıfat-fiil eklerinin fiil çekimlerine şekil ve zaman ekleri olarak geçmelerindeki temel sebep, yapılarındaki “hareket hâli ifadeleri” olarak gösterilmektedir (Ergin 2003, 334). Birçok çalışmada sıfat-fiillerin önemli özellikleri arasında gösterilen bu durum karşısında, aynı eklerin yapım eki gibi kalıcı isimler yapma görevinde de kullanılmaları, zaman eklerinin büyük bir kısmının isim kökenli olduğu görüşünü de ortaya atmaktadır (Ergin 2003, 333).

SIFAT-FİİL EKİ	ZAMAN EKİ
-(x)r / -Ar	Geniş Zaman Eki
-mAz	Geniş Zaman Ekinin Olumsuzu
-GAn	Geçmiş/Geniş/Şimdiki Zaman Eki
-(X)gmA	Geniş Zaman
-(I)gII	Geniş/Gelecek Zaman Eki
-dUk	Geçmiş Zaman Eki
-mİş	Geçmiş Zaman Eki
-tAçI	Gelecek Zaman Eki

³ Elbette tüm sıfat-fiil eklerinin zaman eki olarak kullanılması söz konusu değildir. Çünkü bazı sıfat-fiil eklerinin ek kalıplaşması sonucunda oluştuğu düşünülebilir. Örneğin: {-GUIUk}, {-GU} ekinin üzerine {+IXk} ekinin getirilmesi ile ortaya çıkmış bir ek olmalıdır. {-mAzIIk}/{-mAsIIk}, {-(I)gII}, {-mAIU} gibi ekler de bu şekilde değerlendirilmelidir.

-sIk	Gelecek Zaman Eki
-gU	Gelecek Zaman Eki
-gUçI	Gelecek Zaman Eki {-gU} + {-çI}
-IsAr	Gelecek Zaman Eki
-AcAk	Gelecek Zaman Eki

Tablo 2: Sıfat Fiil - Zaman Eki İlişkisi

Türkçede kullanılan sıfat-fiil eklerinin büyük bir kısmı Eski Türkçeden beri çeşitli lehçe ve ağızlarda yaşayarak günümüze kadar gelmiş, bir kısmı da ya kullanımdan düşmüş ya da yerini yeni oluşan sıfat-fiil eklerine bırakmıştır. Örneğin, Doğu Türkçesi gelecek zaman sıfat-fiili işlevinde {-gU} ekini, Batı Türkçesi ise aynı görev için {-AcAk} sıfat-fiilini kullanmaktadır (Eraslan 1980, XXXI).

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere sıfat-fiil eki ile zaman ekleri arasında doğrudan ve canlı bir ilişkinin olduğu açıktır. Buna, çeşitli Türk dillerinde kullanılan {-AcAk} sıfat-fiil ekinin belirli bir süreç içerisinde gelecek zaman eki olarak da kullanılması örnek olarak verilebilir (Korkmaz 1959, 159, 168).

O hâlde, bir ekin sıfat-fiil olduğunu anlamak için onun zaman eki olarak Türkçenin herhangi bir döneminde kullanılıp kullanılmadığına bakmak yerinde olacaktır.

Gabain, kitabelerde hiç kullanılmadığına dikkat çektiği bir -yuk, -yük zaman ekinin varlığından bahsetmekte ve bu zaman ekinde kişi eki olarak da zamirlerin kullanıldığını söylemektedir (2003, 81).

Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

tüşä-yük män “düş gördüm”; *ba-yuk sän* “bağladın”; *sakın-yuk sän* “düşündün”; *käl-yük ol* “geldi”; *uğra-yuk ärki* “planladı belki”; *karı-yuk biz* “ihtiyarladık”; *uğra-yuk siz* “kastettiniz”. Yardımcı fiille birlikte: *işlärin alk-yuk ärdi* “işlerini bitirdi idi (bitirmişti)”; *sakın-ma-yuk mu ärdiñiz* “düşünmediniz mi?” (Gabain 2004, 81).

Uygur Türkçesinden sonraki eserlerde bildiğimiz kadarıyla karşımıza çıkmayan bu zaman eki Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamaya devam etmektedir. Özellikle, “Batı Grubu Ağızları”nın Mersin, Hatay, Muğla, Kahramanmaraş, Gaziantep, Kırşehir gibi alt ağızlarında ses uyumlarına bağlı değişken şekilleri kullanılan {-(y)Xk}, geçmiş zaman ekinin uzantısı olarak değerlendirilmelidir.

O yol senin gördüğün gibi kalmayık, güzel yapılık. “O yol senin gördüğün gibi kalmadı/kalmamış, iyice yapıldı/yapılmış.”⁴ (Aksoy 1945, 177).

-Ahmet İstanbul’dan *gelik* mi? “Ahmet İstanbul’dan *gelmiş* mi?”

-*Gelik...* Bu sabah çarşıda *görükle*. “*Gelmiş...* Bu sabah çarşıda *görmüşler*.” (Aksoy 1945, 177).

⁴ Türkiye Türkçesi Ağızlarından verilen örneklerin büyük çoğunluğunun Türkiye Türkçesine aktarımı tarafımızca yapılmıştır.

Gardaşım siz gendi gendizi yoklañ da bahalım bir şeyimiz gayboluk mu. “Kardeşim siz (de) kendi kendinizi kontrol edin de bakalım bir şeyimiz kaybolmuş mu.” (Caferoğlu 1945, 178).

Sabānan bakdılarkine yemek yenmiş, gap galeylenik gimi duriyör. “Sabah olunca baktılar ki yemek yenmiş, gap “tencere, kazan” (sanki) kalaylanmış gibi duruyor.” (Caferoğlu 1945, 178).

Dama vurdum bir depik, damın dirā kertik

Gayrı ben seni almam, seniñ yanāñ öpük

“Dama bir tekme attım, damın direği yontulmuş,

Artık ben seni almam, senin yanağın öpülmüş” (Günşen 2000, 228)

Yengemiñ mantosunun eteğini yapığım, bir ütüsü kalık. “Yengemin mantosunun eteğini yaptım, sadece ütüsü kaldı.” (Öztürk 2006, 532).

Kızlar, dölller acıık, karınlarını doyuruñ. “Çocuklar acıkmış, karınlarını doyurun.” (Öztürk 2006, 532).

Avradı görük müñ, hiç güzelliği kalmayık, gençliğinde mama kimiydi, bakmaya kıyamazdñ. “Kadını gördün mü, hiç güzelliği kalmamış, gençliğinde çok güzeldi, bakmaya kıyamazdın.” (Öztürk 2006, 532).

Tansiyon hapını unudün öteki çantaya mı goyün “Tansiyon ilacını unutmuşum, öteki çantaya mı koymuşum.” (Tor 2009, 116).

Çavşırı, sandñ birini hōyle birini hōyle goyuksuñ “Çapraz, sandığın birini böyle, ötekini şöyle koymuşsun.” (Tor 2009, 118).

İşde indēnleri hep doktor yazık. “İşte onları hep doktor yazdı.” (Tor 2009, 120).

Bir datlı gutusu göndürmüş birisi, kim göndürük bilmem. “Bir tatlı kutusu göndermiş birisi, kim göndermiş bilmiyorum.” (Tor 2009, 121).

İkisini de everiğiz, yabancıya veriğiz. “İkisini de evlendirdik, yabancıya verdik.” (Tor 2009, 122).

Napıksñız, nire goyuksuñuz bilmem, bir çeket bulamadım. “Ne yapmışsınız, nereye koymuşsunuz bilmem, bir ceket(i) bulamadım.” (Tor 2009, 123).

Kırk millon bi gelik televon parası, yüz millonuñ cezāsı bu yo ali ödiyemēdi. “Bir kere de yüz milyonun cezası (olarak) kırk milyon gelmiş telefon parası, bu kez Ali ödeyemedi.” (Akar 2013, 294).

Ben düşdümde daha bizim bora yol eviñ yanına geliK dēyil-idin, avarmıd’dan geçēr-idi. “Ben düştüğümde yol daha bizim buraya, evin yanına gelmemiști, Avarmıd’dan geçērdi.” (Akar 2013, 385).

Birkaç örnekte belirli geçmiş zaman eki görünümünde olan $\{-y\}Xk\}$ 'ın genellikle belirsiz geçmiş zaman işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, ekin zarf-fiil işlevinde kullanıldığı birleşik yapılarda şimdiki zaman görevinde kullanılışıyla ilgili olarak Ahmet Caferoğlu “Muğla Ağzı”, Tuncer Gülensoy “Anadolu Ağzlarında Şimdiki Zaman Eki”, Nurettin Demir “Güneybatı Anadolu Ağzlarında Kullanılan Şimdiki Zaman *-ik gelir*”, Ahmet Buran “-Ik Ekinin Anadolu Ağzlarında Kullanılışı”, Ali Akar *Muğla ve Yöresi Ağzları* adlı çalışmasında bilgi vermiştir.

Belediye çavuşu gelik geli, deyveren mi? “Belediye çavuşu geliyor, söyleyivereyim mi?” (Caferoğlu 1962, 111).

Hindi dādan inik-geliyolla “Şimdi dağdan iniyorlar.” (Akar 2013, 154)

Eski Uygur Türkçesinden bu yana söz konusu eke metinlerde rastlanmaması çeşitli sebeplerle açıklanabilir. Sözü edilen ekin çekim eki olarak Eski Anadolu Türkçesinde dahi görülmemesi Anadolu’ya sonradan gelen Türkmenlerin ağzında kendini korumuş olma ihtimalini düşündürmektedir (Tor 2009, 110). Bir başka sebep olarak da Uygurlardan sonraki yazı dillerine kaynaklık eden ağzlarda bu yapıların kullanılmıyor olması gösterilebilir. Türk yazı dillerinin gramer kategorisinde yer alan türlü eklerin yerlerini, başka yapılara bırakmaları Türk lehçelerinde sıklıkla görülen bir durum olarak değerlendirilmektedir (Akar 2003, 105). Dolayısıyla, zaten belirli ve belirsiz zaman için yaygın birer yapı barındıran Türkçede ikinci bir eke ihtiyaç duyulmamış olabilir.

II. Sıfat-Fiil – Sıfat ve Sıfat-Fiil - İsim İlişkisi

Karadoğan, bazı çalışmalarda bir ekin hangi şartlarda sıfat-fiil eki sayılabileceği ile ilgili ölçütlerin yeterince belirlenmediğinden bahsetmekte ve iki önemli ölçüt önermektedir:

1. Fiillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetebilmek.
2. Eklendiği fiili tür bakımından isimleştirmesine rağmen fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini korumak (2008, 58).

Bu iki ölçütten “fiilden sıfat türetebilme” bir ön şart, “tamlayıcı alabilme özelliği koruma” ise asıl belirleyici özellik olarak kabul edilmiştir.

Yazara göre, sıfat-fiilleri diğer fiilden isim yapma eklerinden ayıran, onların eklendikleri fiillerin tamlayıcı alma özelliklerini kaybetmemeleridir. Örnek olarak verilen *ölü adam* ve *ölen adam* tamlamalarında aynı fiile getirilen eklerden *-I*, fiilden isim yapma ekidir hatta kelime artık sıfat görevindedir ancak fiilin tamlayıcı alma özelliği ortadan kalkmıştır. *ölen adam* tamlamasındaki $\{-An\}$ sıfat-fiil eki ise *öl-* fiilinin tamlayıcı alma özelliğini korumaktadır:

[(Geçen yıl hastanede kanserden) (ölen)] adam

Bu örnekte “geçen yıl”, “hastanede”, “kanserden” tamlayıcıları *öl-* fiiline bağlıyken aynı durum *ölü* kelimesi için geçerli değildir (Karadoğan 2008, 57-58).

Sıfat-fiil eklerinin tespit ve anlaşılmasına yönelik ileri sürülen bu ölçütleri, $\{-y\}Xk\}$ sıfat-fiil ekiyle ilgili ağzlarda bulunan örneklere uygulayabiliriz:

Meğerimise [(içi kokuk) (gadin)] çoğumuş orda. “Meğerse içi kokuşmuş, dertli kadın çokmuş orada” (Tor 2009, 133).

-Çengelek yok mu? “Çatal iğne yok mu?”

-Öte [(yanında dakık) (ney)] vardır. “Diğer tarafında takılmış falan vardır.” (Tor 2009, 133).

Kehiñ başında [(anamdan düşük) (yir)] var, orayı biziki şeneltmeyyor napayın “Tepenin başında annemden düşen/düşmüş yer var, orayı kocam düzeltmiyor, ne yapayım.” (Tor 2009, 134).

Ağızlardaki şekillerin yanı sıra günlük konuşmalarda, atasözü ve deyimlerde bu sıfat-fiil ekinin kullanıldığını görmek mümkündür. Burada farklı olan durum, önceki örneklerde saklı olan belirsiz geçmiş zaman işlevinin fark edilememesi veya artık yok olmasıdır.

Karşı kıyıda, arkasını Perşembe Pazarı'na dönmüş, [(yüzü bu yakaya, yani Süleymaniye'ye çevrik) (Mimar Sinan anıtı.)] (Uğur Kökten, Anı Kentler)

Biri, [(saçları kesik), (gözleri ayırık), (dişleri dökük) fakat çok dinç ve güzel (bir nine)]ydi. (Halide Edip Adivar, Dağa Çıkan Kurt)

[(Adayların sınavlarda uymaları gereken kuralların uygulanmasına yönelik) (bilgilendirme amacıyla eğitim animasyon filmi)] hazırlanmış olup eğitim filmine aşağıdaki bağlantıdan erişilebilecektir⁵.

Ölmedim daha ölmedim, oğlum Osman sana da, o mendebur, [(ağzı açık) (ayran delisi oğlun Salih)]'e de söylüyorum, ölmedim daha ölmedim. (Yaşar Kemal, Al Gözüm Seyreyle Salih)

Yukarıdaki örneklerde, {-(y)Xk}’ın eklendiği fiillerin tamlayıcı alma özelliğini kaybetmedikleri görülmektedir. Bu durumda, ek, sıfat-fiil olabilmesi için aranan ölçütlerden bir başkasına daha uymaktadır.

Türkiye Türkçesiyle yayın yapan günlük gazetelere baktığımızda yukarıdaki tamlayıcı almış sıfat-fiil örneklerinin dışında da kullanımlara rastlamak mümkündür:

İstanbul Bayrampaşa'daki batık alışveriş merkezi (AVM) Ora'nın Körfez Bölgesi'nden bir fona satılıp Çinlilere kiralanacağı haberi tekstil ve perakende dünyasını ayağa kaldırdı⁶.

Mısır'ın devrik Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in asistanı Ayşegül Abık (43), olayların ardından Türkiye'ye gelerek Bursa'ya yerleşti⁷.

⁵<http://www.osym.gov.tr/belge/1-25905/sinav-adaylarina-yonelik-egitim-animasyon-filmi-0102201-.html> (Erişim Tarihi: 09.04.2016)

⁶ <http://www.haberturk.com/ekonomi/ekonomi/haber/1143701-cin-mali-istilasindan-cekinen-tekstilciler-batik-avmye-talip- oldu> (Erişim Tarihi: 23.10.2015)

⁷ <http://www.milliyet.com.tr/o-cumhurbaskanininin-/dunya/detay/2157836/default.htm> (Erişim Tarihi: 03.12.2015)

*Uyanık terzi kurtardı*⁸.

*Uzmanlardan kırık not uyarısı*⁹.

Sıfat-fiiller, fiillerin sonuna gelerek onların cümle içinde sıfat veya (kalıcı/geçici) isim olarak kullanılmalarını sağlayabilir. Bu özellik neredeyse bütün araştırmacılar tarafından kabul görmektedir. Konuyla ilgili Eski Türkçe örnekler şöyledir:

bulkan-yuk tınlıglar “birbirine girmiş canlılar”; *edgü tit-yük nomlug r(ä)tni* “öğretinin ‘iyi’ denilen (denilmiş) cevheri”; *äwka köñül äritmä-yük tınlıg* “kin (öfke) beslemeyen (beslemedik) canlı”; *täg* “gibi” den önce: *körü uma-yuk täg* “görememiş gibi”; *işi büt-mä-yük täg* “iş bitmemiş gibi” (Gabain 2003, 81).

Ahmet Bican Ercilasun, Uygur Türkçesinin biçim özelliklerini incelediği kısımda Gabain’in örneklerinin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın *Eski Türk Şiiri* adlı eserini işaret ederek {-yXk} ekinin sıfat-fiil işlevinde de kullanıldığını aktarmaktadır: *önme-yük usik ekşer* “hatıra gelememiş olan harf ve heceler” (2004, 281).

Karahanlı Türkçesinde ise {-y)Xk} sıfat-fiili için sadece *sözüng sözleyük öz tilin ülgülep* “söylediğin sözleri ölçüp tartarak” (KB-3711) örneği geçmektedir (Hacıeminoğlu 2013, 164).

Sıfat-fiil eklerinin kalıplaşma veya anlam tabakalaşmasına uğrayarak isimleşmelerine, onların Ön Türkçe döneminde çağdaş Türk yazı dillerindeki aksine zaman ve tür yüküne sahip olmayan sadece fiilden yapılmış sıfat olmalarının zemin hazırladığı düşünülmektedir. Buna göre, fiilden yapılan bu tür sıfatlar fiil köküne özgü herhangi bir özelliği bildirmiş olabilirler. Bir kısmının bu anlamı koruduğu, bir kısmının da isimleşerek (substantiv) fiil ismine döndüğü ifade edilmiştir. *kesek* “kesilmiş” > *kesek* “parça, lokma”; *buzuk* “bozulmuş” > *buzuk* “kusur”; *bölik* “bölünmüş” > *bölik* “hisse” vb. (Serebrennikov ve Gadjeva 2011, 191).

Tüm sıfat-fiil ekleri için söz konusu olan bu durumda, sıfat-fiil ekiyle isimleşen birçok kelimenin bünyesinde saklı bir “zaman” ifadesi hissedilecektir. {-yXk} ekiyle türetilen sıfat ve isimlerde de belirsiz geçmiş zaman ifadesi bulunmaktadır.

alkyuk “bitmiş” (*alk-* “bitmek, tükenmek”), *kirtkünyük* “inançlı, inanmış” (*kirtkün-* “inanmak”) (Gabain 2003, 58).

kırık “kırılmış” (kol)

çizik “çizilmiş” (araba)

kesik “kesilmiş” (sebze)

çürük “çürümüş” (meyve)

ıslak “ıslanmış” (odun)

*patlak*¹⁰ “patlamış” (lastik)

⁸ <http://www.milliyet.com.tr/yasli-adami-dolandirilmaktan-terzi-gundem-2005213/> (Erişim Tarihi: 28.01.2015)

⁹ Kanal D Ana Haber Bülteni (23.01.2015)

Söz konusu ekten türeyen ve Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan {-Xk} fiilden isim yapma eki, bazı örneklerde bu işlevini ve zaman ifadesini kaybederek sadece fiilden kalıcı isim yapmak için kullanılır olmuştur.

yakışık, sarmaşık, öksürük, sırnaşık, kavruk, sürtük, sapık, artık, göçük, ilişik, soğuk, uyanık, bulaşık, sanık, tanık vb.

Ancak, isim durumuna geçen bazı yapılar yüklem olduklarında zaman ifadeleri tekrar ortaya çıkar:

Bugün su kesik, bulaşıkları yıkayamadım. “Bugün su kesilmiş, bulaşıkları yıkayamadım.”

Onun biraz kalbi kırık. Seninle konuşmak istemiyor. “Onun biraz kalbi kırılmış. Seninle konuşmak istemiyor.”

SONUÇ

Bu makalede, {-yXk} ekinin daha çok “Batı Grubu Ağızları”nın Mersin, Muğla, Hatay, Antalya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Yozgat, Kırşehir alt ağızlarında ve ölçünlü dilde belli bir derecede yaygın olduğu ve belirsiz geçmiş zaman, sıfat-fiil ve zarf-fiil işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

{-yXk} ekine Eski Uygur Türkçesinden bu yana metinlerde rastlanmamasının çeşitli sebepleri olabilir. Sözü edilen ek, bir şekilde dilinde bu yapıyı barındıran ve Anadolu’ya sonradan yerleşen konar-göçer Türkmenlerin ağızında kendini korumuştur. Bir başka sebep olarak da zaten belirli ve belirsiz geçmiş zaman için yaygın birer yapı barındıran Türkçede ikinci bir eke ihtiyaç duyulmamış olmasıdır. Belirsiz geçmiş zaman sıfat-fiili olarak zaten {-mXş} eki kullanılmaktadır. Daha baskın olabilecek bu sebepten ötürü ölçünlü dilde bu yapıya daha az rastlanmasını açıklamak kolay olacaktır.

Sıfat-fiil eki olarak kullanımı sınırlı olan {-yXk} ekinin artık bu işlevinin unutulup fiilden isim yapma eki olarak kullanıldığı, bunun ilk örneklerinin daha Köktürk, Uygur Türklerinde bile görülebileceği ileri sürülebilir. Hatta, *tür-ük begler* “türk beyleri” yerine “türemiş beyler”, *türük bodun* “türk halkı” yerine “türemiş halk”, buyruk “komutan, kumandan” yerine “buyurulmuş (asker)” gibi ifadeler bu anlamda değerlendirilmelidir.

Ölçünlü dilde fiilden isim yapma eki olarak kullanılan ve benzer yapılara sahip {-Ik} ve {-Ak} eklerinin varlığı da böylece daha iyi anlaşılabilir. Nitekim, aynı kökten türemiş kelimelerden biri *yat-ık* örneğinde olduğu gibi “zaman” ifadesi, bir diğeri ise *yat-ak* kelimesinde olduğu gibi fiilden etkilenme, “hareket” ifadesi taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ADIVAR Halide Edip (1995). **Dağa Çıkan Kurt**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

¹⁰ Bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında *patlamış mısır* yerine aynı anlama gelecek şekilde *patlak darı* kullanılmaktadır.

- AKAR Ali (2003). “-GAn Sıfat-Fiil Eki”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Niğde-2003-Güz, S. 14, s. 103-115.
- AKAR Ali (2013). **Muğla ve Yöresi Ağzıları: Gramer-Metin-Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1076.
- AKSOY Ömer Asım (1945). **Gaziantep Ağzı I**, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- BANGUOĞLU Tahsin (2007). **Türkçenin Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.
- BAYRAKTAR Nesrin (2004). **Türkçede Fiilimsiler**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 838.
- BURAN Ahmet (1996). “-Ik Ekinin Anadolu Ağzılarında Kullanılışı”, **TDAY Belleten**, Ankara, s. 11-18.
- CAFEROĞLU Ahmet (1962). “Muğla Ağzı”, **TDAY Belleten**, Ankara, s. 107-130.
- CAFEROĞLU Ahmet (1945). **Güney Doğu İllerimiz Ağzılarından Toplamalar**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 107.
- DEMİR Nurettin (1996). “Güneybatı Anadolu Ağzılarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki *-ik gelir*”, **Dilbilim Araştırmaları 1996**, s. 136-148.
- ERASLAN Kemal (1980). **Eski Türkçede İsim-Fiiller**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2731.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2004). **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN Muharrem (2003). **Türk Dilbilgisi**, İstanbul: Bayrak Basın/Yayın/Tanıtım.
- GABAIN A. von (2003). **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.
- GÜLENSOY Tuncer (1985). “Anadolu Ağzılarında Şimdiki Zaman Eki”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, S. 23, Ankara.
- GÜNŞEN Ahmet (2000). **Kırşehir ve Yöresi Ağzıları (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları: 745.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2013). **Karahanlı Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 638.
- KARABULUT Ferhat (2009). “Köktürkçenin Sıfat Fiilli Yapı Tipolojisi”, **Bilig**, S. 48, s. 91-118.
- KARADOĞAN Ahmet (2008). “Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-fiil Eki: -I’”, **Bilig**, Yaz/2008 S. 48, s. 57-66.
- KARAHAN Leylâ (2011). **Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 630.

- KEMAL Yaşar (2007). **Al Gözüm Seyreyle Salih**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KORKMAZ Zeynep (1959). “Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XVII/1-2 (Ankara 1959), s. 159-168.
- KÖKTEN Uğur (1992). **Anı Kentler**, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ÖZTÜRK Jale (2006). “Antakya Ağzında -^ok ve -^oşkAn Eklerinin Kullanımı”, **Türk Dili**, S. 654, Ankara. s. 530-535.
- SEREBRENNİKOV B. A. - N. Z. Gadjeva (2011). **Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri** (Çev: Tefik Hacıyev-Mustafa Öner), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1033.
- TEKİN Talat (1998). **Orhon Yazıtları-Kül Tigin, Bilge Kağan- Tunyukuk**, İstanbul: Simurg.
- TOR Gülseren (2009). “Mersin Ağzlarında {-(y)Ik} Ekinin Kullanımı”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 19, s. 107-165.
- ÜSTÜNER Ahad (2000). **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 753.

DİĞER KAYNAKLAR

- <http://www.haberturk.com/ekonomi/ekonomi/haber/1143701-cin-mali-istilasindan-cekinen-tekstilciler-batik-avmye-talip-oldu> (Erişim Tarihi: 23.10.2015)
- <http://www.milliyet.com.tr/o-cumhurbaskaninin-/dunya/detay/2157836/default.htm> (Erişim Tarihi: 03.12.2015)
- <http://www.milliyet.com.tr/yasli-adami-dolandirilmaktan-terzi-gundem-2005213/> (Erişim Tarihi: 28.01.2015)
- <http://www.osym.gov.tr/belge/1-25905/sinav-adaylarina-yonelik-egitim-animasyon-filmi-0102201-.html> (Erişim Tarihi: 09.04.2016)